

Олга РАДОЊИЋ¹

Докторанткиња на Универзитету Црне Горе,
Филозофски факултет Никшић

ДОИ: 10.5937/bezbednost2601108R

УДК: 321.72(4)“1945/...“
328:321.74(4+497)”1945/...”

Прегледни научни рад

Примљен: 5. 1. 2026. године

Датум прихватања: 13. 3. 2026. године

Послијератни парламентаризам и демократизација у Западној Европи: перспектива постсоцијалистичких земаља

Апстракт: Овај рад се бави трансформацијом послјератне парламентарне демократије у Западној Европи. Указује се на повезаност политичких промјена са ширим друштвеним и економским процесима, укључујући урбанизацију, јачање улоге социјалне државе и доминацију средње класе. Истиче се улога парламентаризма у утемељењу демократског система, уз формирање нових страначких опција (током 1980-их година) и реконструкцију односа између државне регулације и тржишне доминације. Рад показује да се парламентарна демократија у Западној Европи након Другог свјетског рата развијала постепено, обухватајући низ институционалних реформи и социјалних промјена, узимајући у обзир трансформативна искуства бивших социјалистичких земаља. Закључује се да процес демократизације није био униформан, али да је послјератни модел парламентаризма значајно утицао на обликовање модерне демократије.

Кључне ријечи: послјератна демократија, парламентаризам, Западна Европа, постсоцијалистичке земље.

¹ olga.radonjic999@gmail.com ORCID: 0009-0002-3909-1635

Увод

Након Другог свјетског рата државе Западне Европе покренуле су корјените друштвено-политичке и економске промјене. Ратна дешавања, економска криза и доминација ауторитарних режима створили су потребу за успостављањем новог политичког система који би обезбиједио економску стабилност, развој грађанске културе и заштиту људских права. Такав облик друштвено-политичког уређења представљала је парламентарна демократија, која је омогућила јачање улоге социјалне државе и јавних институција, уз значајнију политичку партиципацију грађана. Урбанизацијски процеси и доминација средње класе додатно су утицали на друштвену трансформацију, док су истовремено настајале нове политичке партије и идеолошка упоришта. Сви ови процеси условили су трансформацију модерне демократије у Западној Европи.

Послијератно уређење држава није било једнообразно, будући да су различите државе примјењивале различите моделе социјалне и здравствене заштите, тржишне економије и политичких промјена. Почевши од шведског социјалног модела, до британског либералнијег приступа, показује се мноштво различитих начина практиковања демократских тековина у Европи, а заједнички су им принципи плурализма, политичког учешћа и поштовања грађанских права.

Циљ овога рада јесте да укаже на утицај политичких, економских и социјалних чинилаца на трансформацију послјератне парламентарне демократије у Западној Европи, као и на начин на који је овај модел послужио као референтни оквир у демократизацијским процесима постсоцијалистичких земаља. Посебно се указује на улогу социјалне државе и урбанизацијских процеса, као и на настанак нових страначких опција и њихов значај за утемељење савременог демократског поретка. Рад полази од тезе да је развој послјератног парламентаризма у Западној Европи, обликован институционалним реформама и сложеним друштвено-економским промјенама, имао значајну улогу и послужио као модел за спровођење демократизацијских процеса у постсоцијалистичким земљама. Методолошку основу рада чини квалитативна анализа теоријске литературе и секундарних извора, уз критичку анализу процеса демократизације и послјератног парламентаризма, како би се уочиле кључне каракте-

ристике изградње политичке културе у земљама Западне Европе и постсоцијалистичким државама.

Послијератни период: пад ауторитаризма и изградња парламентаризма

У овом дијелу рада анализира се послијератна трансформација политичких система Западне Европе, с посебним нагласком на паду ауторитарних режима, успостављању парламентаризма и спровођењу свеобухватних друштвених промјена које су значајно обликовале модерну демократију. Послије Другог свјетског рата започиње социоекономска и политичка трансформација земаља Западне Европе, с циљем изградње одрживијег и стабилнијег друштва. Иако су постојале разлике у начину на који су се спроводиле промјене, заједничка карактеристика послијератног политичког уређења држава Западне Европе односила се на успостављање парламентарне демократије (Conway, 2002). У том контексту, парламентарна демократија је представљала адекватан одговор на дугорочну неодрживост и нестабилност ауторитарних режима, која често води ширењу сукоба и њиховој радикализацији. Бројне друштвене промјене условиле су трансформацију не само политичког система, већ и образовног процеса, економских кретања, питања социјалне заштите и осталих сфера друштвеног живота. Идеолошки сукоби, односно сукоби између супротстављених класа, и даље су постојали, али су били мање острашћени.

Узимајући у обзир сложеност послијератног амбијента, важно је нагласити да се транзициони процес одвијао постепено, а начин на који се приступило спровођењу промјена утицао је на стабилност новонасталих система. Како истиче Велш (Welsh 1994), најуспјешније транзиције се спроводе споразумом међу елитама, обезбјеђујући услове за покретање политичког дијалога и спречавање сукоба, у односу на реформистички или револуционарни модел транзиције. То значи да транзиција није била искључиво формални процес, већ механизам који је омогућио постепено реформисање установљених друштвених односа. Транзициони процеси се нису односили само на спровођење институционалних промјена, већ су подразумијевали покретање сложених друштвених промјена, што се увидјело тек у њеној напреднијој фази.

Међутим, како транзициони процеси напредују и институционалне промјене се формализују, почетно еуфорично расположење постепено утихне, отварајући простор за суочавање са стварним политичким проблемима и друштвеним изазовима (Welsh, 1994). Прелазни период, поред консолидације око кључних циљева, карактеришу и неслагања око избора средстава и метода превазилажења изазова. Ова фаза транзиције указала је на потребу за дефинисањем прецизнијег оквира демократизацијских процеса.

Успјешна транзиција и успостављање демократског режима пролази кроз три кључне фазе: слабљење ауторитарних облика власти, ослањање на дијалог и међусобну комуникацију као начин превазилажења сукоба, уз коначну стабилизацију демократског поретка, институционализацију и кооперативност (Welsh, 1994). Прву фазу демократизације чинила је постепена изградња парламентарне културе, док су се истовремено урушавали ауторитарни режими и успостављала доминација демократских принципа. Различите варијације демократског уређења, попут либералне демократије, социјалдемократије и хришћанске демократије, постају обиљежја послеријатног периода (Conway, 2002).

Разбијање ауторитарних режима омогућило је превласт етоса „примитивног егалитаризма, локализма и директне демократије”, обезбјеђујући потребне услове за изградњу „партиципативне политичке заједнице” (Conway, 2002: 62). У прилог томе говори и податак да је од око осамдесет земаља у којима је успостављен демократски облик власти, око 60% њих „изабрало парламентарни устав” (Cheibub, Rasch, 2022: 471). Парламентаризам се у послеријатној Западној Европи афирмисао као најпрагматичнији институционални одговор на искуство ауторитарне нестабилности (Cheibub, Rasch, 2022). Парламентаризам се најчешће описује као компромисно рјешење које је настојало да успостави равнотежу између извршних и законодавних тијела, а не као идеолошки концепт. Све земље са конкурентним законодавним тијелом након Другог свјетског рата биле су парламентарне (Cheibub, Rasch, 2022).

Ипак, и поред бројних предности, парламентарна демократија није била лишена унутрашњих слабости. Иако је она била адекватно рјешење које је одржало политичку стабилност у годинама након Другог свјетског рата и краха тоталитарних режима, аутори истичу

да се парламентарна демократија у одређеним земљама посматра као извор несигурности, изражене промјенљивости и лабавих страначких савеза, што условљава учесталу промјену власти (UN, 2012). Управо је због тога европски парламентаризам у литератури често окарактерисан као „канцеларијски предсједнички систем”, односно „премијерски предсједнички систем”, јер је извршна власт концентрисана у рукама премијера, уз стабилну парламентарну већину, за разлику од парламентаризма у Америци, заснованог на јасној подјели власти (UN, 2012: 2). На тај начин се доводи у питање разумијевање парламентарне демократије као система широке партиципације, чиме се преиспитује утемељеност демократских принципа у формално демократским системима.

Развој послератне демократије није се одвијао искључиво на институционалном нивоу, већ је имао дубоке друштвене и социоекономске коријене, што је омогућило стварање стабилне основе за консолидацију парламентарних система. Послијератну демократију чинило је пет основних елемената: истицање значаја националне државе, доминација инклузивног парламентаризма као носиоца друштвено-политичких промјена, успостављање јавне администрације и доношење одлука од врха надоље, превласт партиципативног народног учешћа и индивидуалистичко поимање слободе (Conway, 2002). Лична перцепција либерализма утицала је на побољшање социјалне заштите, чиме је омогућена инаугурација „нове и социјалне дефиниције демократије” (Conway, 2002: 67). Сфера социјалне заштите примарно се везивала за принципе солидарности и бриге о породици. Међутим, унапређење социјалне заштите у годинама након рата није једнако спроведено у свим земљама. Примјера ради, познати „шведски модел” здравствене службе био је у потпуности занемарен у Великој Британији (Conway, 2002). Оваква неуједначена примјена социјалних политика у послератној Европи указује на то да су процеси демократизације били обликовани националним специфичностима, а не јединственим нормативним оквиром.

Политички системи након рата примарно су били фокусирани на развој руралних заједница и ширење пољопривредне производње, с обзиром „да је велики дио послератне Западне Европе био управљан из руралних подручја кроз ослањање демохришћанских партија на гласове сеоских становника и утицајну позицију коју су пољопривредне интересне групе заузеле унутар државне машинерије” (Conway,

2002: 77). Омогућена је и доминација средње класе како унутар економске, тако и у оквиру политичке елите (Conway, 2002). Тиме се потврђује да су друштвена структура и интересне групе имале кључну улогу у усмјеравању политичких одлука и утемељењу демократских пракси. С друге стране, доминација средње класе и руралних интересних група маргинализовала је улогу урбаних, мигрантских и нижих социоекономских слојева, чиме се доводи у питање универзални карактер демократије.

Значајну улогу у промјени политичког система и развоју послијератне парламентарне демократије имали су модернизацијски токови. Ширење урбаних подручја и концентрација све већег броја људи у градовима који се међусобно разликују по класним, културним, економским и другим карактеристикама „функционише као инкубатор демократије” (Dorward et al., 2025: 3). Урбанизација је била кључни катализатор демократизације, јер је подстакла значајнију политичку партиципацију грађана и изградњу цивилног друштва, а тиме и колективно организовање и интеграцију заједничких интереса. Урбанизација је на тај начин потврдила и увећала потребу за поштовањем демократских принципа и космополитских вриједности у једној заједници.

Демократизацију система пратила је и појава нових политичких опција 1980-их година, као што су зелене партије на лијевој страни политичког спектра и антимиграционе странке деснице. Овај тренд који је утицао на појаву нових облика раслојавања забиљежен је у Белгији, Холандији и Швајцарској. Већи број грађана ових земаља, а нарочито образованији, пружали су подршку љевичарским и центристичким политичким опцијама, док су грађани нижег степена образовања који живе у руралним зонама подржавали антиимиграционо орјентисане ставове, помјерајући се према десници (Durrer de La Cota et al., 2021). На тај начин се утицало на продубљивање разлика између центра и периферије, замјењујући некадашњу дискрепанцију између пролетеријата и буржоазије.

Уз то, демократске идеје доживљавају постепену трансформацију развојем слободног тржишта. Тржишна утакмица и превласт капиталистичких интереса проузроковала је системске промјене, условљавајући измјене друштвено-политичког, економског и социјалног поретка. Идеја „трећег пута” представљала је покушај помирења капиталистичких и социјалних интереса. Тежило се регулисању од-

носа између економије и државе, при чему би тржиште усмјеравало раст, док би држава имала улогу регулатора и контролора тржишних процеса (Bell, 2005). Створен је специфичан западноевропски модел који је повезивао социјалне и либералне идеје, с потребом усклађивања тржишне ефикасности и социјалне одговорности државе.

Сагледани у цјелини, процеси који су обиљежили развој послјератне демократије нијесу били линеарни, нити јединствени. Иако је развој парламентаризма обезбиједио политичку стабилност и институционалну консолидацију, његово утемељење пратиле су друштвене, економске и културне промјене. Управо су те промјене утицале на редефинисање демократских вриједности и политичког наратива савремене Европе. Ови процеси, који чине основу западноевропског модела демократије, касније су послужили као оријентир и полазна тачка за демократизацију постсоцијалистичких земаља, нарочито након пада Берлинског зида, који је означио почетак њихове политичке и системске трансформације.

Пад Берлинског зида и стварање заједнице европских земаља

Пад Берлинског зида 1989. године представљао је једну од кључних прекретница у развоју европских земаља и означио је почетак друге фазе европске демократизације. Овим догађајем започиње процес политичке либерализације који се није одвијао једнаким темпом у свим европским државама, али је омогућио спровођење друштвено-економске и политичке трансформације. Пад социјализма дјеловао је као иницијална каписла демократског препорода земаља и редефинисања односа између државе, друштва и политичких институција, јер је овај систем функционисао сувише репресивно и тиме угрожавао сопствени политички легитимитет (Visegrády, 1992).

Аутори пад Берлинског зида описују као „фасцинантну друштвену лабораторију у којој су осмишљене и спроведене бројне стратегије и методе западне демократске помоћи” (Demeš, 2010: 4). Овај догађај симболично је означио урушавање слике биполарног и подијељеног свијета (CVCE, 2016), омогућивши уклањање тзв. гвоздене завјесе са европског континента. Тиме су створени потребни услови за покретање транзиционих процеса, уз постепену демократизацију бивших социјалистичких земаља и изградњу нове политичке културе

засноване на плурализму. У овом контексту, омогућено је организовање слободних и вишестраначких избора, афирмисана су начела једнакости, праведности и заштите људских права, док је слободно извјештавање и преношење информација постало једно од основних обиљежја новог политичког поретка (Demeš, 2010). Постепено увођење парламентарне демократије омогућило је миран прелазак из једнопартијског, у вишепартијски систем, односно из партијске државе у државно уређење утемељено на владавини права (Visegrády, 1992).

Крајњи циљ ових процеса било је политичко и институционално уједињење европских земаља и прихватање модела плуралистичке демократије, уз снажну подршку западноевропских земаља, САД и међународних организација. Ипак, транзициони процеси нијесу били једнако успјешни у свим државама. Док су се земље попут Чешке и Пољске лако прилагодиле на новонастале демократизацијске процесе, друге државе, попут Југославије, суочиле су се са дубоким институционалним кризама, политичком нестабилношћу и етнички мотивисаним оружаном сукобима, који су значајно успорили демократизацијске процесе, услјед неснађености након слома социјализма (CVCE, 2016). У Пољској је примијењен преговарачки модел транзиције који је омогућио покретање дијалога између опозиције и комунистичких елита, што је олакшало изградњу плуралистичког политичког система (Sierp, 2015). Чешка се у том контексту истиче као земља релативно стабилне постсоцијалистичке демократије, с нагласком на јачању парламентаризма и утемељењу демократских вриједности. Спровођење демократизацијских процеса у Чешкој започето је тзв. Плишаном револуцијом, која је омогућила миран прелазак из ауторитарног у плуралистички политички систем (Sierp, 2015). Примјери ових земаља показују да успјешна локална транзиција не гарантује једнако успјешно усклађивање с европским стандардима, што се јасно огледа у критикама процеса европеизације и примјеру Брегзита. Дакле, западноевропски демократски модел може се примјенити у транзиционим земљама само уколико се обезбиједи максимална кооперација институција, политичког система и друштва.

Упркос свим изазовима, прва деценија након Хладног рата била је испуњена израженим ентузијазмом и вјером у успјех европског интеграционог пројекта. Тежило се стварању широке политичке заједнице (уније), утемељене на поштовању демократских принципа, по-

литичке стабилности и економског просперитета. На тај начин је консолидована западноевропска варијанта демократије, као референтни модел за транзиционе земље (Demeš 2010). Европска унија се у том периоду афирмисала као кључни актер у спровођењу економских, политичких и правних реформи у бившим комунистичким земљама, с циљем усаглашавања њихових институционалних и законодавних оквира с европском правном тековином. Успјешност ових процеса потврђена је великим проширењем Европске уније 2004. године, када јој се придружило осам држава Централне и Источне Европе.

Међутим, ток европске демократизације значајно је измијењен глобалном финансијском кризом из 2008. године, која је изазвала дубоке поремећаје на тржиштима и проузроковала дуготрајне последице по националне и глобалну економију (Demeš, 2010). Ова криза озбиљно је тестирала отпорност демократских система, нарочито у погледу очувања политичке стабилности, социјалне кохезије и ефикасности европског модела управљања. У бројним државама дошло је до јачања популистичке и еуроскептичне реторике, која је била одговор на централизовано доношење одлука, без укључивања грађана, и којом се доводи у питање легитимност вриједности и институција либералне демократије.

Последице кризе из 2008. године осјећају се и данас, посебно у земљама које нијесу у потпуности довршиле транзиционе процесе. Економске неједнакости, повећана социјална несигурност и геополитичке тензије допринијеле су политичкој поларизацији и јачању подршке радикалнијим идеолошким опцијама. Додатни притисци долазе из савремених глобалних криза, укључујући пандемију вируса ковид 19, као и оружане сукобе у Украјини и Палестини, који додатно преиспитују резистентност, легитимитет и нормативне темеље заједнице европских земаља. У таквим условима, земље су често прибјегавале централизацији моћи и ограничавању политичких слобода, чиме се преиспитује одрживост демократског поретка у кризним ситуацијама.

Пројекат европских интеграција често је био критикован због нормативног приступа демократизацијском процесу, јер се није узимао у обзир друштвени и културни контекст транзиционих земаља, већ се сматрало да ће усклађивање са европским законодавним и институционалним оквиром довести до утемељења демократских пракси. Слабости таквог модела европеизације посебно су дошле до

изражаја у случају Брегзита, који је отворио питање демократске одговорности и инклузивности европских институција. Иако се овај случај не односи на транзиционе земље, он представља потврду да ни у консолидованим демократијама формална интеграција не гарантује валидност европског пројекта.

Изградња парламентаризма и процес демократизације у Западној Европи остају изложени бројним изазовима. Док је пад Берлинског зида симболизовао и најавио процват демократије, глобална финансијска криза из 2008. године указала је на неопходност редефинисања односа између економије, политике и друштва. На тај начин се тежила очувати функционалност западноевропског модела демократије у условима све флуиднијих и промјенљивијих политичких и економских образаца. Послијератни развој парламентаризма, као и кључни историјски догађаји попут пада Берлинског зида и глобалне финансијске кризе, потврђују да демократизације није линеаран и једноличан процес, већ динамичан и прилагодљив систем који се непрестано обликује под утицајем нових друштвених, политичких и економских токова. Демократизација, дакле, није заокружен процес, како у постсоцијалистичким земљама, тако ни и у Западној Европи, нарочито у свијетлу савремених изазова попут доминације популистичких ставова, идеолошке поларизације, слабијег политичког учешћа грађана и медијског утицаја.

Закључак

Анализа послјератног парламентаризма и демократизацијских процеса у Западној Европи показује да изградња стабилног демократског поретка није била резултат искључиво институционалних реформи, већ утицај сложених друштвених, политичких и економских процеса. Утемељење парламентарне демократије након Другог свјетског рата омогућило је консолидацију политичких институција, јачање улоге социјалне државе и значајнију политичку партиципацију грађана, иако се ови процеси нијесу одвијали линеарно у свим државама.

Западноевропски модел демократије послужио је као образац спровођења демократизацијских процеса у бившим социјалистичким земљама, након пада Берлинског зида. Међутим, искуство показује да покушај преношења нормативних институционалних образаца није

пратило демократско утемељење политичке културе. Управо искуства различитих земаља показују да је спровођење демократизацијских процеса условљено историјским наслијеђем, чиниоцима друштвене структуре и капацитета институција, а не само усклађивањем законодавних оквира с европским стандардима.

Изазови попут финансијске кризе, ширења популистичких ставова, пандемије и геополитичких сукоба преиспитали су отпорност парламентарне демократије у Европи. Тиме се потврђује да демократизација није статичан и завршен пројекат, већ динамичан процес који се стално мијења под утицајем друштвених, политичких и економских кретања. Развој послјератног парламентаризма се у том контексту може разумјети као отворен процес, чија одрживост зависи од способности демократских институција да се прилагоде локалним специфичностима и одговоре на изазове савременог друштва.

Литература

1. Bell, D. S. (2005). The “Third Way” in Comparative Perspective. In: P. Delwit (Ed.), *Social Democracy in Europe*, 17–34. Éditions de l’Université de Bruxelles (ULB).
2. Cheibub, J. A., Rasch, B. E. (2022). Constitutional parliamentarism in Europe, 1800–2019. *West European Politics*, 45(3): 470–501. <https://doi.org/10.1080/01402382.2020.1870841>
3. CVCE. (2016). *The end of the Cold War and the geopolitical changes in Europe*. European Navigator. Étienne Deschamps. https://www.cvce.eu/en/obj/the_end_of_the_cold_war_and_the_geopolitical_changes_in_europe-en-249061c0-6d2a-42b9-b0b3-3014d7f3e277.html доступан 12. 12. 2025.
4. Conway, M. (2002). Democracy in Postwar Western Europe: The triumph of a political model. *European History Quarterly*, 32(1): 59–84. 10.1177/0269142002032001562
5. Dorward, N., Fox, S., Hoelscher, K. (2025). Urbanisation, democracy, and political regime transformations. *Political Geography*, 122, 103382. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2025.103382>
6. Durrer de La Sota, C., Gethin, A., Martinez-Toledano, C. (2021). *Party System Transformation and the Structure of Political Cleavages in Austria, Belgium, the Netherlands and Switzerland, 1967–2019*. HAL. <https://wid.world/document/party-system-transformation-and-the->

- structure-of-political-cleavages-in-austria-belgium-the-netherlands-and-switzerland-1967-2019-world-inequality-lab-wp-2021-08/.
 доступан 8. 12. 2025.
7. Demeš, P. (2011). *Twenty years of Western Democracy Assistance in Central and Eastern Europe*. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/chapters/the-role-of-the-european-union-in-democracy-building/eu-democracy-building-discussion-paper-47.pdf> доступан 12. 12. 2025.
 8. Sierp, A. (2015). *Democratic Change in Central and Eastern Europe 1989-90*. European Parliament. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/32132>
 9. United Nations. (2012). *Systems of Government – Semi-Presidential Models*. <https://peacemaker.un.org/en/documents/systems-government-semi-presidential-models> доступан 9. 12. 2025.
 10. Visegrády, A. (1992). Transition to democracy in central and eastern Europe: Experiences of a model country-Hungary. *William & Mary Bill of Rights Journal*, 1(2): 245–265. <https://scholarship.law.wm.edu/wmborj/vol1/iss2/6>
 11. Welsh, H. A. (1994). Political transition processes in Central and Eastern Europe. *Comparative Politics*, 26(4): 379–394. 10.2307/422022

Post-War Parliamentaryism and Democratization in Western Europe: A Post-socialist Perspective

***Abstract:** This paper examines the transformation of post-war democracy in Western Europe. It highlights the link between political change and broader social and economic processes, including urbanization, the strengthening of the welfare state, and the dominance of the middle class. The role of parliamentaryism in establishing democratic governance is emphasized, together with the emergence of new political parties (during the 1980s) and the reconstruction of relations between state regulation and market dominance. The paper shows that parliamentary democracy in Western Europe gradually developed after the Second World War, encompassing a series of institutional reforms and social changes, while taking into account the transformative experiences of former socialist countries. It is concluded that the democratization process was not uniform, but that the post-war model of parliamentaryism played a significant role in shaping modern democracy.*

***Keywords:** post-war democracy, parliamentaryism, Western Europe, post-socialist countries*